

A MÜNCHENI KÓDEX JELÖLETLEN TÁRGYAS SZÖSZERKEZETEIRŐL

FORGÁCS TAMÁS

1. A tárgyas szerkezet tárgyi determinánsa nyelvünkben eredetileg ragtalan volt. A finnugor nyelvek némelyikében (így például a vogul irodalmi nyelv alapját képező északi vogulban) ma sincs tárgyrág (vö. LAVOTHA Ö.: NyK. LIV, 200–218; FOKOS D.: NyK. LXV, 3–21).

A magyar nyelv nyelvemlékes korára azonban nemcsak hogy kialakult, de széles körben el is terjedt a *-t* tárgyrág. Így első szövegemlékeinkben (HB., ÓMS., KTSz.) is csak elvétve találunk ragtalan tárgyat (KTSz.: *cuetfegum -2x*, *cuetfegem*, *tegud* — vö. B. LŐRINCZY: A KTSz. mint nyelvi emlék. 141) — ezek azonban nem térnek el a mai nyelvérzék diktálta használattól, hiszen az 1. és 2. személyű személyragos tárgy ma is lehet jelöletlen.

A hosszabb szövegemlékek, a kódexek azonban olyan esetekben is tartalmaznak ragtalan tárgyat, mikor ma már okvetlenül ragos alakot használnánk. Főleg igenévek mellett fordul elő ilyen — a mai nyelvérzéknek szokatlan — jelöletlen tárgy. A JókK.-ben is több ilyen találunk, de számos ragtalan tárgyas szerkezet fordul elő más kódexeinkben, így a Huszita Bibliát tartalmazókban is (vö. KÁROLY S.: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. Bp. 1959. 60., 92., 137., 200; MÓCS SZANISZLÓ GYULA: Nyr. XX, 67., 112., 160., 203).

Ezeket a szerkezeteket vizsgáltam meg az első magyar bibliafordítás második részében, a MünchK.-ben. Elvégeztem a kódex tárgyas szerkezeteinek alapos vizsgálatát, s a 116. lapon levő táblázatból leolvasható eredményeket kaptam.

Ami a táblázatból első pillantásra szembetűnik, az a jelölt tárgyas szerkezetek óriási számbeli fölénye a jelöletlenekéhez képest (97,0%). A jelöletlen tárgyak nagy része (86,0%) igenév mellett fordul elő, azonban igenév mellett is sokkal több a jelölt tárgy (87,0%). Még inkább igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy a kódexben található jelöletlen tárgyas szerkezetek között nem ritka az átfedés, ami arra mutat, hogy gyakran fordítói klisé volt a ragtalan tárgyas (igenévi) szerkezet.

Mindez megerősíti azt a kisebb szövegemlékek tárgyas szerkezeteiről tett megállapítást, hogy a nyelvemlékes korra nemcsak hogy kialakult, de szinte általánossá is vált a *-t* ragos tárgy, s a kódexek kora az utolsó időszak, mikor még nagyobb számban találunk — a mai nyelvhasználat szerint föltétlenül jelölendő — ragtalan alakokat.

A MünchK. tárgyas szó szerkezetek (evangéliumokra bontva)¹

Evang.	verbum finitum melletti tárgy		igenév melletti tárgy		Tárgyas szerkezet
	jelölt	jelöletlen	jelölt	jelöletlen	összesen
Máté	1123	6	191	36	1356
Márk	761	3	139	27	930
Lukács	1143	4	246	21	1414
János	1159	2	80	9	1250
Összesen	4186	15	656	93	4950

Bizonyítja ezt az is, hogy megvizsgáltam több későbbi bibliafordítás párhuzamos részleteit (a JordK., Sylvester, Károli és Káldi szövegeit), de ezeken a helyeken egyedül a JordK.-ben találtam néhány ragtalan tárgyat (kizárólag határozói igenév mellett). A későbbi fordítások (sőt általában már a JordK. is) ezeken a helyeken már mindig ragos tárgyat tartalmaznak, vagy pedig a szerkezetet mellékmonddal, illetőleg egyéb másféle fordítással feloldják.

2. A táblázat elemzéséből láttuk, hogy a MünchK.-ben a tárgy többnyire jelölt, s az összes tárgyas szerkezetek számához képest elenyésző a jelöletleneké. Azonban — ha csekély is a számuk — vannak, s túlnyomó részük (az igenév mellett állók) a mai nyelvhasználat szabályaitól eltérően ragtalan. Mindenképpen figyelemre méltók tehát, hiszen egy, a mait megelőző nyelvéllapotot tükröznek, s vizsgálatukból értékes adatokat nyerhetünk a tárgyrag elterjedésére, sőt bizonyos szempontból talán kialakulására nézve is (l. később).

Vizsgáljuk hát meg behatóbban a kódex jelöletlen tárgyas szó szerkezeit. Ragtalan tárgy a kódexben 108 esetben fordul elő.² Az előfordulás fő típusai a következők:

I. Verbum finitum melletti ragtalan tárgy — 9 esetben

II. A *meg q è bèzellèttè*-típus — 6 esetben (problémáiról később)

1. A tárgyas szerkezetek számlálásakor nem vettem figyelembe a főnévi igenévi tárgyat. Ezenkívül — az egyszerűség kedvéért — az olyan esetekben, mikor egy tárgyhoz több alaptag kapcsolódott, csak az egyik szerkezetet számoltam. Ugyanakkor viszont több szerkezetnek tekintettem az olyan eseteket, mikor egy alaptaghoz több tárgyi determináns járult. Így két tárgyas szerkezetnek tekintettem az ilyenfajta értelmezős szerkezeteket is: *E3 lele èlqzèr q at't'a fiat Simont* (85vb 41).

2. Nem számítva itt a szóösszetételeket és azokat a — ha néha csak alkalmilag is (pl. élűzte az émbet qldqokkèt — 27vb 7) — főnevesült utótagú alakulatokat, melyeket különírásuk ellenére összetételnek tekintettem.

III. Igenevek melletti ragtalan tárgy

1. Főnévi igenév mellett — 5 esetben
2. Melléknévi igenév mellett — 10 esetben
3. Határozói igenév mellett — 78 esetben

Lássuk közelebbről az egyes eseteket csoportonként! Az I. csoportba a *verbum finitum* melletti jelöletlen tárgyak tartoznak. Pl.: *Rèmenkeggèl l'añom tè hùtqđ teged meguigazžtót — fides tua te salvam fecit — 15va 22.*

Ezek az esetek nem is adnak különösebb vitára okot, ugyanis legtöbbször a téged 2. személyű személyes névmás, ill. egyszer a *mind* névmás fordul elő ragtalan tárgyként. Ezek ma is állhatnak tárgyi funkcióban ragtalanul, s jelöletlenségükre nézve a szakirodalomban viszonylag egységes álláspont alakult ki (erről később még lesz szó).

Érdekes viszont, hogy sem az *engem* személyes névmás, se más birtokos személyragos alakulat nem található meg jelöletlenül a kódexben. Ezzel szemben számos példa akad — igenevek mellett — a mai nyelvhasználattól eltérő ragtalan tárgyakra. Ezek teszik ki a kódex jelöletlen tárgyainak túlnyomó részét, így a kódex összes tárgyas szerkezeteinek vizsgálatából az az érdekes kép látszik, hogy a ma ragtalanul is helyesnek értékelt formák általában jelöltek (pl. *keresfn' tegedet* — ma inkább: *téged*), ugyanakkor nagyszámú olyan igenévi alaptagú szerkezetet találunk, melyek tárgya a mai nyelvéllapot morfológiai explicitásával szemben ragtalan (pl. *a gqłèkèžèť èlèžèžtuē* — ma: *a gyülekezetet*).

Talán ezek közé kell sorolnunk azt a 6 esetet is, melyeknek az előbbi táblázatban a *meg q è bèžellèttè*-típus nevet adtam, ugyanis — legfőljebb szórendi változtatással — egy kifejezésnek tekinthetők, s a latin *adhuc eo loquente*-formula átültetésére szolgálnak. Pl.: *Meg q è bèžellèttè im èliquo Iudas — adhuc eo loquente — 33ra 47.* Miért kellett akkor ezeknek mégis egy külön csoportot nyitni? Azért tettem ezt, mert kérdéses, hogy a jelöletlen tárgy igenév mellett áll-e, vagy pedig *verbum finitum* mellett. Ezt nem lehet egyértelműen eldönteni, ezért is soroltam be ezt a típust a két nagy csoport közé, holott nyilvánvaló, hogy valamelyikhez tartozik.

Fölfoghatom ugyanis a típust mint az *-atta/-ette* képzős igenév melletti jelöletlen tárgyas szerkezetek példáját. (Ezt teszi KÁROLY SÁNDOR is, mikor az igeneveknek ezt a fajtáját tárgyalván ezeket a példákat is említi — vö. Igenévrendszerünk. 216.) Ezt a fölfogást erősíti, hogy a későbbi fordításokban — hacsak nem körülírást találunk — ezeken a helyeken *-ván/-vén* képzős igenevek fordulnak elő, márpedig a két igenév-fajta funkcionális rokonságát már SIMONYI és KÁROLY is megállapította — vö. Igenévrendszerünk. 214.

Azonban — bár a *bèžellèttè*-alak formája szerint mindenképpen fölfogható igenévnek — mégsem vallhatjuk egyértelműen azt, hogy csak igenévi funkciót tölthet be. Vegyük ugyanis szemügyre a következő példát: *Es miko2 iutotuolna i' pètezñ' hažaba /lata q napat fekette/ 4 hideglelettè — 14rb 14.* Ha ezeket — és sorolhatnánk más hasonlóakat is — összehasonlítjuk a *Meg q è bèžellèttè im èliquo Iudas*-féle mondatokkal, azt hiszem nem túlzok, ha azt állítom, hogy a különbség nem csupán az igenév tárgyi, illetőleg független cselekvéshordozójában és más — állapot-, ill. időhatározói — funkciójában van. Sokkal inkább arról lehet itt szó, hogy a *fekette*,

hideg lelettè-formák valóban állapothatározásra szolgáló igenevek voltak, a *meg q è bèzellèttè*-típus igenevei azonban verbum finitumként is funkcionálhattak. Ezért talán nem igenévi független cselekvéshordozóról kell itt beszélnünk, hanem két tagmondatról, melyeknek különböző alanyaik vannak, még ha az időhatározói mellékmondat állítmánya formailag egybeesik is az *-atta/-ette* képzős igenévvel.

Valószínű ugyan, hogy ez a forma — a fordítási gyakorlat következményeként — eredetileg latin megfelelőjének, egy participium absolutum-szerkezetnek ragtalan tárgyas igenévvel való fordításából keletkezett, idővel azonban átértékelődhetett ragos igealakká. Bár ezt igazából bizonyítani nem lehet, számolnunk kell ezzel a lehetőséggel is. Annál is inkább, mivel elősegíthette az átértékelődést az a tény, hogy az adott nyelvjárásban — mint a kódex adatai mutatják — a *beszél* ige kijelentő mód, múlt idő, egyes szám 3. személyű alakja *bèzellèttè* volt, tehát egybeeshetett az ige *-atta/-ette* képzős igenévvel — annál is inkább, mivel a hosszú és rövid magánhangzós alakok használata következtelen, tehát ez sem különíthette el az igenévi és ragos formákat (vö. KÁROLY: A Bécsi Kódex nyelvtana. 33). Elősegíthette az átértékelődést az is, hogy a két alany inkongruenciája miatt természetesebb volt a mellékmondatos megoldás, mint ezt a későbbi fordítások — Sylvester, Károli munkái — is mutatják.³

Ez után az átmeneti eset után térjünk át a vitathatatlanul igenév mellett álló példák vizsgálatára. Elemzésünk eddigi eredményeit figyelembe véve azt láthatjuk, hogy a mai nyelvérzék szerint föltétlenül ragot követelő esetekben raghiányt csak igenév melletti tárgyon tapasztalunk. S itt sem minden esetben. Adataink ugyanis azt mutatják, hogy a ragtalan tárgy megjelenése egy bizonyos szintaktikai helyzethez kötött: a jelöletlen tárgynak meg kell előznie az igenévi alaptagot. Ezt a szabályszerűséget bizonyítandó, a kódex összes tárgyas szerkezeteinek számbavétele során külön megvizsgáltam az igenév melletti tárgyakat. Az eredmény a következő táblázatból jól látszik:

Igenévi alaptagú tárgyas szerkezetek a MünchK.-ben

Jelöltség	Igenév után	Igenév előtt	Összesen
-t ragos t.	371	285	656
Ø ragos t.	—	92 (+6) ⁴	92 (+6) ⁴

A számadatokból könnyen leolvasható, hogy igenév előtti és utáni helyzetben körülbelül egyforma számban fordulnak elő tárgyi determinánsok a MünchK.-ben. Jól látható az is, hogy a jelöletlen tárgyak száma csak mintegy hetede a jelöltekének, tehát a tárgyrag használata ekkorra már e szerkezetekben is meglehetősen általános

3. A *-t* időjeles múlt idő és a *-t(t-)* képzős igenevek genetikus kapcsolata nyelvünkben közismert tény a szakirodalomban. Ez a felfogás olvasható MÉSZÖLY-nél (ÖMSzöv. 160-4), de hasonlóan vélekednek a kérdésről SZINNYEI (NyH. 7 111), KLEMM (TörtMondt. 89 kk.) és mások is.

4. A *meg q è bèzellèttè*-típus hovatartozásától függően.

volt. Szembetűnő viszont, és a fentebb említett megfigyelést igazolja, hogy jelöletlen tárgy mindig csak igenév előtt áll. Ennek a megfigyelésnek később még nagy szerepe lesz.

De vizsgáljuk meg sorra az egyes igenévfajták szerint a ragtalan tárgy előfordulásának eseteit!

A/ Főnévi igenév mellett 5 esetben fordul elő a kódexben jelöletlen tárgy. Pl.: *Iqūq* eg nembezi famariabol *viz mēzeitei* — *haurire aquam* — 87va 7; *q kqntqlq fel uēnni* — *tollere tunicam suam* — 30ra 18.

A többi igenévfajtaához képest főnévi igenév mellett található kódexeinkben a legkevesebb jelöletlen tárgy, viszont egyedül emellett az igenév fajta mellett maradt fenn — szerkezetben is — a ragtalan tárgy mind a mai napig (pl. *szénagyűjteni*, *kendernyőni*, *tengeri törni* stb.) — igaz csak nyelvjárási szinten. Régi és mai példáinkra egyaránt érvényes az a megállapítás, hogy az ilyen mondatokban az állítmány többnyire mozgást jelentő ige, a főnévi igenév pedig mindig célhatározó. A ragtalan tárgy többnyire határozatlan, néha határozott.

B/ Melléknévi igenév mellett 10 esetben találunk jelöletlen tárgyat. Pl.: *Gonoz nemžet* + *tqzueh tqrq* — *generatio mala et adultera* — 22va 4; *eg ěmbe2 fe2težetes qrdqg vallo* — *habens daemonium immundum* — 58va 33.

Funkciójukat tekintve a melléknévi igenév melletti ragtalan tárgyas szerkezetek jelzőként fordulnak elő — általában hátravetett pozícióban. Számos esetben fordul viszont elő jelöletlen tárgy főnevesült utótagú összetételekben, melyek az ilyen jelzői szerepben álló szószervezetekből jelentéstapadással keletkeztek. (pl. *aito tarto leaŋi* → az *aito tarto*).⁵ Mindez azt mutatja, hogy a melléknévi igenév melletti ragtalan tárgyas szerkezetek már a kódexek korában eléggé előrehaladtak az összetétellel válás útján, sőt azt lehet mondani, hogy az összetételszerű kapcsolatokban gyakoribb a ragtalan tárgy, mint szószervezetben. Ennek az oka feltehetően az, hogy — mint KÁROLY SÁNDOR is megállapítja — az *-ó/-ő* képzős igenév mellett ragtalan tárgyat általában csak akkor használtak, ha az egész szerkezetet szemantikai egységnek érezték (vö. Igenévrendszerünk. 94). A szószervezeteknek ez a szemantikai egységként való gyakori együtthasználása volt azután az összetétellel válás kiindulópontja.

C/ Határozói igenév melletti ragtalan tárgy fordul elő a kódexben (és más kódexekben is) legnagyobb számban, a MünchK.-ben 78 esetben.⁶ Álljon most itt e gazdag adathalmazból csak néhány kiragadott példa: *A3oc ke· legottan haloioc* + *at't'oc meghaguan* *kquētec qtēt* — *relictis retibus et patre* — 10va 22; *ē3 igē haluan* — *audito verbo hoc* — 21vb 12; *a gqlekezēt ēlē2ēžtuē* — *dimissa turba* — 22va 39; *a· golt meghaguā* — *reiecta sindone* — 51va 52; *feie lehaituā* — *inclinato capite* — 106rb 30.

5. Ez utóbbiakat természetesen nem vettem fel vizsgálatom tárgyai közé.

6. KÁROLY SÁNDOR szerint (Igenévrendszerünk. 201) 66 adat van ragtalan tárgyas igenévre a MünchK.-ben. Én 78 adatot találtam, igaz, ebből 7 esetleg fölfogható igenév melletti alanyként is, s csak a latin megfelelő alapján soroltam be őket az igenév melletti ragtalan tárgyak csoportjába. Ezzel együtt is számításaim azt tükrözik, hogy némileg több a határozói igenév melletti ragtalan tárgyas szerkezetek száma a kódexben.

Ennek a gyakori használatnak az oka — mint arra már KÁROLY SÁNDOR, BERRÁR JOLÁN és mások is rámutattak — az, hogy ezek a szerkezetek a latin *participium absolutum*, ill. *coniunctum* fordítására foglaldtak le a magyar kódexirodalomban. (Ezt az eredményt kapjuk a MünchK. vizsgálatok is.) Valószínűleg igaza van tehát KÁROLY SÁNDORNak (MNY. L, 43–50), hogy a kódexirodalom korára már csak kevés határozói igenév melletti ragtalan tárgyas szerkezet maradt fenn. Szerinte ilyenek, mint *feje hajtván*, *szája tátván* (korábban esetleg inkább személyrag nélküli tárgygyal) — tehát a legszemléletesebb jelentéstartalmúak. Mivel viszont a latinban oly gyakori ablativus absolutus szerkezetek fordítására az ilyen kifejezések rendkívül alkalmasak voltak — hiszen ragtalanságukkal jobban kifejezheték a latin szerkezet tagjainak önállóságát — a fordításirodalom kibővítette körüket, s fordítói gyakorlattá vált az említett latin szerkezeteknek ragtalan tárgyas határozói igenévvel való fordítása. Bizonyítja ezt az is, hogy — bár előfordulásuk viszonylag széleskörű — mégis bizonyos jelentéstani típusokhoz kapcsolódik (vö. KÁROLY: Igenévrendszerünk. 201). Ez a fordítói gyakorlat eredményezi azt is, hogy míg a főnévi és a melléknévi igenevek mellett álló ragtalan tárgyak általában határozatlanok, itt — a latin szerkezetek határozott tárgyai miatt — nagyszámú determinált tárgyat találunk jelöletlenül.

3. Miután bemutattuk a kódex jelöletlen tárgyas szó szerkezeeteinek előfordulási típusait, próbáljunk most választ adni arra a kérdésre, miért állhat ezekben az esetekben ragtalan tárgy. A birtokos személyragos névszói tárgyakat illetően már eléggé egységes álláspont alakult ki, ezért azokat csak érintőlegesen tárgyalom, részletesebben inkább az igenév melletti tárgyakról szólok, ezek magyarázata ugyanis még nem megoldott.

Régi nyelvtaníróink lekopással magyarázták a tárgyrag nélküli alakok előfordulását, KLEMM szerint az igenevek melletti ragtalan tárgy megőrzött régiség. Szerinte ezek a tárgyak eredetileg minősítő jelzőből értékelődtek át (TörtMond. 278). Ez azonban nyilvánvalóan tévedés, hiszen az igenévnek nem lehet jelzői bővítménye. A legtöbb munka azonban még ennyi magyarázatot sem ad, hanem megáll a jelenségnek a példák szintjén való bemutatásánál. Az okadás hiányát érzékelve kísérel meg KÁROLY SÁNDOR, hogy Ragtalan tárgy határozói igenév mellett (MNY. L, 43–50) című cikkében választ adjon a kérdésre, megoldását azonban kizárólag a *-ván/-vén* képzős igenév melletti ragtalan tárgyra korlátozza. Ő SIMONYI és GOMBOCZ nyomán az igenév melletti ragtalan tárgyat finnugor örökségnek tartja, ugyanakkor megmaradásában, sőt kódexek korabeli kiterjedésében latin nyelvi hatást is föltételez. Szerinte azért áll itt jelöletlen tárgy, mert a tárgyrag elhagyása zártabbá teszi a szerkezetet, és az így jobban alkalmas az egységes, kerek *participiumos* szerkezetek fordítására. Másrészt „a fordító félig-meddig érezhette és éreztethette, hogy a ragtalan tárgygyal álló igenév szenvedő jelentésű is lehet, s ezzel a szerkezetnek olyasféle önállóságot kölcsönzött, amellyel a latin szerkezet rendelkezik” (KÁROLY: MNY. L, 45).

Ez a magyarázat értékes adatokat nyújthat a probléma megoldásához, mégsem tartom egészen kielégítőnek, mert nem ad magyarázatot a többi igenév fajta melletti ragtalan tárgyra, pedig szerintem a kérdés megoldását ezekkel együtt kell keresni.

Lássuk hát, mivel magyarázható mégis a tárgy ragtalansága. Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, végig kell tekintenünk a tárgyjelölés fejlődését a kezdeti nyelvállapottól napjainkig.⁷

Nyelvészeti irodalmunkban két nagy tábor áll egymással szemben a tárgyrag keletkezését illetően. Abban azonban mindkét tábor egyetért, hogy a tárgy nem ősidők óta jelölt, hanem sokáig jelöletlen volt. Ezt az ősi jelöletlenséget mutatja az is, hogy bizonyos esetekben ma is ragtalan a tárgy. Hogy a tárgy ragtalansága milyen ősi időkre nyúlik vissza, azt mutatja az is, hogy FOKOS DÁVID a tárgy jelöletlenségét mint az ural-altáji nyelvek egyik jellemző szintaktikai sajátosságát vizsgálhatja (vö. FOKOS: NyK. LXV, 3–48).

Eredetileg tehát minden tárgy jelöletlen volt. Ez érthető is, hiszen a nyelvfejlődésnek egy viszonylag magasabb szintje szükséges ahhoz, hogy a tárgy jelölésére külön nyelvi elem fejlődhessék.

Mi jelölhette mégis ebben a kezdeti nyelvállapotban a tárgyat? Jelölésére ugyanis szükség volt, hiszen bizonyos helyzetekben az alannal való alaki egybeesése értelemzavaró lehetett. Feltehetően a szórend töltötte be ezt a szerepet, vagyis ez döntötte el, melyik főnév az adott mondatban az állítmány alanya és melyik a tárgya. A szórendnek ez a szerepe ma is megvan az olyan nyelvekben, ahol nincs tárgyrag (pl. angol, kínai). De megtaláljuk a szórendnek ezt a funkcióját rokon nyelveinkben is. CASTRÉN szerint az osztják a tárgyat a szórenddel fejezi ki: „...das im Akkusativverhältnis stehende (Wort)... die nächste Stelle vor seinem Verbum einnimmt, das im Nominativverhältnis befindliche soweit möglich an den Satzanfang gestellt wird” (CASTRÉN: Ostj.Spr. 26).

LAVOTHA ÖDÖN szerint (A tárgy jelölése a manysiban. NyK.LIV, 200–218) a vogulban is a szórend utal egyes esetekben a tárgyra.

Vagyis rokon nyelveink példáinak tanúsága szerint egy tárggyal bővített mondatban a tárgy közvetlenül az állítmány előtt foglal helyet (legalábbis nyomatéktalan mondat esetén). Feltehetően ez lehetett a helyzet a többi rokon nyelvben is, tehát ez a jelenség alapnyelveink tekinthető.

Azonban már ebben az időben — valószínűleg elsősorban a határozott tárgy pontosabb determinálása céljából — kezdtek a jelöletlen tárgyhoz valamiféle névmási determináló elemet hozzáfűzni (vö. VÉRTES EDIT: Beiträge zur Frage des finnisch-ugrischen bezeichneten Akkusativobjekts. ALH.X, 181–195).

Hogy ez a determináló elem miből fejlődött ki, arra nézve eltérő véleményekkel találkozunk. Egyesek szerint (pl. BUDENZ: UgrSt. II, 64; SZINYEI: NyH.⁷ 137; SIMONYI: TMNy. 650) a meghatározó funkció eszköze a mutató névmásból fejlődött ki (mint ahogy a vele rokon funkciójú határozott névelő is). Egy **ta* mutató névmás általános volt a finnugor alapnyelvben, s folytatásait több mai finnugor

7. Persze — dokumentumok híján — ennek a problémának a megoldása nagyrészt föltevéseken alapszik, hiszen a tárgyrag kialakulása nyelvünk írásos emlékekkel nem rendelkező ősi korszakában ment végbe, így erre vonatkozóan bizonyító adatok nem állnak rendelkezésünkre. Ebből következik, hogy minden ilyen magyarázatban benne rejlik annak veszélye, hogy esetleges téves kiindulópont miatt a következtetések is tévútra vezetnek.

nyelvben is megtalálhatjuk (vö. fi. *tuo* 'az', o. *to-* 'az', m. *túl, tova, tétova* stb.). Eredeti determinatív funkcióban megtaláljuk a mordvinban, mégpedig éppen tárgyesetben (pl. *tolga* 'toll', E. *tolgan* 'tollat', *tolgant* ~ M. *tolgat* 'a tollat').

Mások (pl. BEKE: Nyr.LX, 63. kk.; BÁRCZI: MNy. LXI, 276 kk.; BERRÁR: TörtMondt. 25) inkább a birtokos személyjelekre vezetik vissza a determináló funkciójú tárgyragot.⁸

A két nézet között nehéz dönteni. Talán HAJDÚ-nak van igaza, aki mindkét tábor véleményét szem előtt tartva a magyar tárgyragot egy birtokjelölés és rámutatás funkciójára még szét nem vált elemből eredezteti (BevUr. 120). Ha ezt elfogadjuk, akkor nemcsak hogy a finnugor nyelvek többségében használatos -m tárgyraggal (és ennek változataival) hozhatjuk — ha nem is genetikus, de funkcionális — kapcsolatba a -t tárgyragot, de magyarázni tudjuk a birtokos személyragos ragtalan tárgyakat is.

Ha ugyanis tárgyragunk birtokos személyragszerű elemre megy vissza, és a birtokos személyragoknak az uráli (sőt valószínűleg a fgr.) korban elsődleges funkciójuk a determinálás, érthető, hogy a más birtokos személyragokkal már határozottá tett tárgyak nem kapták meg újra a — kezdetben csak determináló és nem tárgyjelölő — -t elemet. Ezekről az alakokról talán csak mai nyelvérzékünk szerint hagyható el a -t tárgyrag. Lehettett azonban egy kor, melyben mindez még fordított előjellel játszódhatott le, azaz a birtokos személyragos tárgyakhoz is hozzá lehetett függeszteni a determináló elemből fokozatosan tárgyraggá váló -t-t. Ez a tendencia vezethetett aztán ahhoz, hogy a — korábban szintén tárgyrag nélküli — 3. személyű birtokos személyragos alakok ma már mindig tárgyragosak, az 1. és 2. személyű raggal ellátottak pedig felvehetik — de nem kötelezően — a tárgyragot. Ennek a megoszlásnak az oka feltehetően abban rejlik, hogy az 1. és 2. személyű raggal ellátott alakok mint tárgyak értelmileg sokkal inkább határozottak, mint a személyhez nem kötött — 3. személyű raggal determinált tárgyak.

Térjünk azonban vissza eredeti problémánkhoz, és folytassuk a tárgyrag kialakulásának vázolását. Láttuk eddig, hogy a tárgy az uráli alapnyelvben még valószínűleg ragtalan volt, és a tárgyi viszony kifejezése feltehetően a tárgynak az állítmány előtti szintaktikai pozíciója révén történhetett. Azonban már ekkor kezdett megindulni a — határozott — tárgy determinálására szolgáló, elsősorban deiktikus-determinatív funkciójú elemeknek a tárgyhöz való függesztése. A tárgyat tehát még az állítmány előtti helyzet jelöli, azonban a határozott tárgyak determináltságának jelölésére megjelenik egy -t deiktikus elem. (Ez az elem a finnugor, ill. a szamojéd nyelvekben az -m volt.)

A finnugor alapnyelv fölbomlása után aztán az ugor ágban a határozott tárgy determinálására irányuló törekvés abban az irányban fejlődhetett tovább, hogy a

8. Ismét mások — így MÉSZÖLY (NyK. LI, 3), MELICH (EtSz.I,1506), HORGER (MNy. IX, 348) stb. — szerint a magyar tárgyrag locativusi eredetű. Ez a nézet nem túl valószínű. Furcsa, hogy itt épp a határozatlan tárgy kap először alaki kitevőt, nem válaszol az elmélet a ragtalan tárgyak problémájára sem. Az azonban elképzelhető, hogy az *erdőt jár, helyt áll*-féle esetekben ez a tendencia is működött, s így ezeket a példákat esetleg két különböző tendencia bizonyos igék mellett fellépő interferenciájaként tarthatjuk számon.

determináló elem egyre inkább az állítmányra került át a tárgyról, s így keletkezhetett a tárgyas ragozás (vö. VÉRTES EDIT: i.h. 192). (VÉRTES a mordvin nyelv tárgyas ragozását is egy az alapnyelvből örökölt közös szemléletmóddal magyarázza.)

Ekkor viszont, mivel a *-t*-nek a deiktikus-determinatív funkciója megszűnőben volt — hiszen ezt a szerepét a determinált, tárgyas ragozás személyragjai vették át —, a határozott tárgyon levő *-t* elemet a nyelvérzék kezdte fokozatosan a tárgyas viszony jelölőjének érezni. Mikor az eredeti determinatív funkció végleg elhomályosult, a tárgyjelölő funkció pedig egyre általánosabb lett, akkor az immár tárgyragnak minősülő *-t*-t kezdték átvinni a határozatlan tárgyakra, s így vált használatára általánossá — leszámítva a már magyarázott birtokos személyragos tárgyakat.

Láttuk azonban, hogy régebben — elsősorban a kódexek korában — más esetekben is találunk ragtalan tárgyat — igeelvek mellett. Ezzel visszaérkeztünk a kör kiindulópontjához, ahhoz, hogy mivel magyarázható itt a tárgy ragtalansága. Próbáljunk hát választ adni az igenév melletti jelöletlen tárgyak kérdésére is.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a következőkben vázolt gondolatmenetet követjük.

Az igenév melletti ragtalan tárgyas szerkezetekben a tárgy — mint láttuk — mindig közvetlenül a szerkezet fő tagjául szolgáló igenév előtt áll. Akkor is ez a helyzet, ha a latin szövegben az igenévi tárgy az igenév mögött foglal helyet. (Gyakorta ez a helyzet a jelölt tárgyi bővítménnyel is, az azonban állhat az igenév után is.) A jelöletlen tárgyak tehát — függetlenül a latintól — kizárólag igenév előtti pozícióban fordulnak elő.

Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy ebben a szintaktikai pozícióban nem csupán az igenév és bővítménye közti szoros kapcsolatnak a fordító részéről történő kifejezését kell látnunk (vö. KÁROLY: Igenévrendszerünk. 205). Ennek ellene szól az is, hogy a MünchK.-ben tárgyi bővítmények igenév előtt és után körülbelül fele-fele arányban fordulnak elő. Inkább talán egy a magyar nyelvre jellemző szintaktikai törvényszerűséget kell benne keresnünk, azt ugyanis, hogy nyelvünkben a mondat szintje alatti bővítmény általában alapszavától balra foglal helyet. Mikor tehát az igeveves szerkezet alapjául szolgáló állítás lekerül a mondat szintje alá, tárgya — többnyire — továbbra is a szerkezet fő tagjaként funkcionáló igenév előtt marad. Igenévnék és bővítményének ez a fajta elhelyezkedése valamikor régen még egybeeshetett azzal a jelenséggel, hogy a tárgy — legalábbis a határozatlan — jelöletlenül állt közvetlenül az állítmány előtt. (A határozott tárgy idővel más pozícióban is állhatott, de a határozatlan sokáig őrzi ezt a helyét — ilyenfajta törvényszerűséget jegyzett fel MESČANINOV a török és RINCINE a mongol nyelvekről is — vö. VÉRTES E.: i.h. 193.)

A mondat szintje alá süllyedéssel az igenévtől balra álló tárgy még sokáig maradhatott ragtalan. Talán jó ideig még akkor is ez volt a helyzet, mikor már a határozatlan tárgy is kezdte fölvenni az akkor már tárgyragként funkcionáló *-t*-t, és ezzel elkerülhetett állítmány előtti pozíciójából. A nyelvközösségi tudat ugyanis úgy érezhette, hogy az állítmány előtti helyzetben a tárgy lehet ragtalan, így az igenév előtt álló tárgyon még sokáig nem jelölték raggal a tárgyas viszonyt. (Előseghithette ezt a jelenséget az igeelvek és a ragos igealakok esetleges külön fejlődése is, amit PAIS és BERRÁR is föltételez.)

Minél általánosabbá vált azonban a tárgyrag használata, annál jobban behatolt az igenévi szerkezetekbe is. Hogy azonban egykor a kódexirodalom példáinál sokkal több volt a jelöletlen tárgy, azt bizonyítja tárgyas összetételeink jelentős része. Ezek többsége ugyanis — köztudottan — igenévi alaptagú és jelöletlen. Nagy részük föltehetően már kódexeink korára összetétellé alakult, vagy megindult ezen az úton, ezért őrizhették meg az eredetibb ragtalan tárgyat.

Az igenév melletti jelöletlen tárgyak ilyesfajta eredeztetése mellett szól egyébként az a tény is, hogy ezeknek a tárgyaknak a többsége határozatlan — ugyanígy az összetételek tárgya is. (A határozói igenév melletti nagyszámú határozott, de jelöletlen tárgyat már magyaráztuk a fordítói gyakorlattal.)

Az, hogy ezek a tárgyak többnyire határozatlanok, megerősíti azt a föltevést, hogy ragtalan használatuk oka az állítmány előtt álló határozatlan, s így sokáig ragtalan tárggyal való hasonlóságuk.

Mint láttuk viszont, ahogy terjed a tárgyrag, úgy hatol be fokozatosan az igeneves szerkezetbe is. Csak a már összetétellé szilárdult formákba nem kerül be. A szó szerkezetek szintjén azonban gyakran megtaláljuk a jelöletlen tárgyas kifejezések tárgyragos megfelelőit is. A MünchK. korára ez a folyamat már annyira előre halad, hogy az összes igenévi szerkezeteknek csak mintegy hetedrésze a jelöletlen, s hogy ennyi még maradt, abban szerepe lehet a fordítói gyakorlat feldúsító hatásának is.

ÜBER DIE UNBEZEICHNETEN AKKUSATIVOBJEKTE DES MÜNCHENER KODEX

VON

TAMÁS FORGÁCS

Der Verfasser untersucht die Akkusativobjekte des Münchener Kodex, mit besonderer Rücksicht auf die unbezeichneten Objekte. Er teilt die unbezeichneten Akkusativobjekte in Gruppen (Objekte neben Verba und Verbalnomina), und untersucht sie gründlich. Aus der Analyse der Angaben versucht er auf den Gebrauch der unbezeichneten Akkusativobjekte zu folgern. Er stellt fest, daß unbezeichnete Akkusativobjekte im Kodex auch in solchen Positionen vorkommen, in denen sie heute immer den Akkusativsuffix bekommen. Diese unbezeichneten Objekte kommen meistens neben Verbalnomina vor, und ihr Gebrauch ist an eine bestimmte syntaktische Position gebunden: der unbezeichnete Akkusativobjekt steht immer vor seinem Verbalnomen. Die Mehrheit der unbezeichneten Objekte ist unbestimmt.

Diese Tatsachen bilden auch den Ausgangspunkt des Verfassers beim Versuch einer Erklärung dieser Erscheinung. Zuerst versucht er kurz einen möglichen Weg der Ausbildung des ungarischen Akkusativsuffixes *-t* aufzuzeichnen, um dadurch die Lösung des Problems zu finden. Die unbezeichneten Akkusativobjekte neben den Verbalnomina erklärt er damit, daß der Objekt als Teil eines Syntagmas, dessen determiniertes Glied ein Verbalnomen ist, meistens vor dem Verbalnomen steht. Diese Position war der des unbestimmten und lange nicht bezeichneten Akkusativobjekts sehr ähnlich. (Der unbestimmte Akkusativobjekt stand nämlich — und steht in einigen finno-ugrischen Sprachen auch heute — vor seinem Verbum, diese Position unterschied ihn vom Subjekt, das meistens an den Satzanfang gestellt wurde.)